

T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland. Het ontstaan van homoseksualiteit in de vroegmoderne tijd* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1995, Memoria. Cultuur- en mentaliteits-historische studies over de Nederlanden; Nijmegen: SUN, 1995, 512 blz., f59,90, ISBN 90 6168 444 7); D. J. Noordam, *Riskante relaties. Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilversum: Verloren, 1995, 332 blz., ISBN 90 6550 513 X).

Afgezien van herdenkingsmomenten wordt historisch Nederland wat betreft de vroegere periodes slechts af en toe geconfronteerd met twee studies over hetzelfde onderwerp in hetzelfde jaar. Hoewel elke publicatie op zijn eigen merites behoort te worden beschouwd, biedt dit voor de recensent een uitgelezen mogelijkheid tot vergelijking. Het betreft hier twee vruchten van een nog altijd emancipatorische tak van het historisch bedrijf, waarvan de ene, *Sodoms zaad*, als proefschrift is verdedigd aan de VU te Amsterdam. Zowel deze studie als *Riskante relaties* is het resultaat van jarenlang onderzoek en beide boeken borduren voort op eerdere publicaties van de auteurs, die hierdoor op eikaars werk hebben kunnen reageren. De onderlinge discussie is echter spaarzaam en overwegend eenrichtingsverkeer; alleen Noordam deelt enkele keren een speldenprikje uit. Deels is dit verklaarbaar door verschillende doelstellingen en invalshoeken. Er is niettemin wel degelijk sprake van overlapping in thema's en descriptie. Deze overlapping is overigens meestal verrijkend voor de lezer, juist ook door complementaire elementen. Waar liggen verschillen en punten van overeenkomst?

Laten we beginnen met de behandelde periode. Terwijl Noordam enigszins abrupt ophoudt in 1733 (de toegezegde vooruitblik bestrijkt slechts enkele alinea's in de conclusie), gaat Van der Meer vrolijk door tot halverwege de negentiende eeuw, na 1815 weliswaar in epiloogvorm. De achttiende eeuw krijgt bij hem de meeste aandacht. Noordam lijkt op het eerste gezicht een groter deel van de Middeleeuwen te behandelen dan Van der Meer, die in de veertiende eeuw zijn startpunt vindt. We moeten echter het beginjaar 1233 van *Riskante relaties* zien als kunstgreep voor een pakkende ondertitel, die bovendien het te moderne begrip 'homoseksualiteit' bevat. Noordam zegt zijn boek aan te vangen met de periode waarin de eerste doodvonnissen op het huidige Nederlandse grondgebied wegens sodomie werden uitgesproken. Verderop is slechts sprake van een eerste melding van sodomie in 1233 (in tabel 1 staat 1223), in Maas-tricht; de eerst bekende verbrandingen volgen in 1321, dus ook zijn boek komt pas met de veertiende eeuw echt op dreef. Behalve de mogelijk geringe vervolgingsdrift heeft dit grif te maken met het voor de Middeleeuwen schaarse bronnenmateriaal, een periode die Noordam zonder redelijk argument laat doorlopen tot 1570. De nadruk ligt overigens ook bij hem op de periode vanaf 1680.

Wat willen beide auteurs betogen en voor welke opbouw hebben zij gekozen? Het gaat Noordam om de veranderingen in het gedrag van mensen die met geslachtsgenoten seksuele contacten onderhielden en de hiertegen door overheid en samenleving — in het bijzonder de kerken — getroffen maatregelen. Hiermee hoopt hij een bijdrage te leveren aan het debat over de ontstaansgeschiedenis van de homoseksuele identiteit en de discussie over genderbewustzijn in het algemeen. Bij Van der Meer ligt primair het accent op de laatste aspecten, op de vraag naar het ontstaan van homoseksuele verlangens en de reacties hierop van 'hoofdrolspelers' en hun verwanten, het wereldlijk en kerkelijk gezag en het publiek. Hij spreekt van 'het vertoog' dat zich vóór 1730 kenmerkte door 'zwijgen' en nadien door 'spreken' en de *volonté de savoir* — een reminiscentie aan Foucault. Maar ook Van der Meer schenkt veel aandacht aan de gedragingen als zodanig. En beide auteurs verliezen in hun betoog de Europese context en de internationale literatuur niet uit het oog.

Noordam beantwoordt zijn vragen in hoofdzaak thematisch via een chronologische structuur. Hij zet met behulp van tabellen het aantal bekende gevallen van sodomie in 'Nederland' in vier

perioden helder op een rij. Het is afwachten in welke mate het hier een tussenstand betreft. Zo is in tabel 3 (periode 1680-1729) slechts één van de 32 zaken buiten Holland en Utrecht gesitueerd en dat is wel erg weinig. Noordams laatste drie hoofdstukken gaan over de beruchte sodomieprocessen van 1730-1733, inclusief die van Rudolph de Mepsche te Faan. Van der Meer begint met deze processen ter inleiding. Diens opzet is, met vijf onderdelen en tien in beschrijving en theorie alternerende hoofdstukken, nog thematischer van karakter en is deels zelfs retrospectief. Zijn boek zit hierdoor ingewikkelder in elkaar, hoewel de auteur dit door goede uitleg alsook samenvattende passages en herhalingen probeert goed te maken. We leren op deze wijze de notoire sodomieten soms wel wat al te goed kennen, omdat ze telkens weer bij andere thema's als exempels ten tonele worden gebracht. Zo lezen we drie keer over de voor eeuwig door de tortuur geknakte gezondheid van Litius Wielant en op zijn minst vijf keer over de briefsmokkel van Barend Blomsaet uit de gevangenis. Ook de door Jan van Zaanen in 1826 schriftelijk geuite homoseksuele verlangens komen na een succesvol gebruik in de opening wel erg vaak terug. Op den duur werken de herhalingen en vele voorbeelden kortom vermoeiend; de integrale beschrijving van de zaak Klanck-Schroven (1816) in Van der Meers epiloog leest dan ook verademend.

Na de Middeleeuwen nam hier te lande de rechtskennis inzake sodomie toe. Dit had tot de achttiende eeuw geen invloed op het aantal sodomieprocessen. Dat bleef beperkt, zowel onder de katholieke landsheren als tijdens de Republiek. In de zeventiende eeuw zou dit volgens Noordam voor Nederland en Engeland onder andere te verklaren zijn uit de grote mate van interne rust in vergelijking met de andere West- en Zuid-Europese landen. Erg aannemelijk klinkt dit niet voor Engeland gezien de roerige periode van Cromwell *cum suis* aldaar en nadien de *Glorious Revolution*. Wel kan de vestiging van het protestantisme een rol hebben gespeeld. In zijn inleiding spreekt Noordam over de traditionele verwachting dat de gereformeerde kerk sodomieten waarschijnlijk enorm geweerd zal hebben. Hij concludeert dat dit niet het geval is geweest. Zelfs gedurende de hetze rond 1730 bleven felle reacties nagenoeg uit. In zijn verklaring constateert Noordam een samenhang met de groeiende bescherming van het huwelijk in die tijd en de afnemende tolerantie ten opzichte van andere minderheden, zoals de katholieken. *Sodoms zaad* werkt hier aanvullend: 'Voor protestanten waren katholieken degenen die zich bij uitstek aan sodomie schuldig maakten' (341), het kwaad kwam uit Italië. Men kon er maar beter over zwijgen en dat gebeurde dan ook doorgaans in de Gouden Eeuw. Eén of meer voorbeelden van protestantse zwartmakerij zou hier op zijn plaats zijn geweest. Van der Meer draait echter de zaak om door meteen de katholieke verdachtmaking jegens Calvijn te vermelden.

Terwijl stadhouder-koning Willem III in *Sodoms zaad* slechts drie keer kort figureert, wijdt Noordam aan hem een zogezegd centraal hoofdstuk. Hierin voert hij deze Oranjetelg op om de overgang rond 1700 van de 'oude sodomiet' naar de 'moderne homoseksueel' te adstrueren. De wijze waarop Noordam de seksualiteit van Willem III ontrafelt, klinkt voor de buitenstaander redelijk overtuigend, maar blijft in essentie onzeker. Zolang dit laatste het geval is, schuilt in de gehele doelstelling van het hoofdstuk een zwakte. Ook op de uitwerking valt wel wat af te dingen. Noordam legt in de vraagstelling een mogelijke relatie tussen Willems eventuele heteroseksualiteit en diens geslachtsverkeer met Mary en andere vrouwen. Maar hoe relevant is dit verband, als men bedenkt dat Willem III de dynastie graag veilig had willen stellen? Vorsten, ook met kinderen zoals de eerder door Noordam besproken middeleeuwse koning van Engeland Eduard II, zijn alleen daarom al bij uitstek moeilijk bruikbaar in de discussie over de homoseksuele identiteit.

Verder komt Noordam in dit hoofdstuk langzaam terzake, want eerst wordt uitgebreid het seksuele gedrag van Willems voorouders besproken. De slotzin wat betreft vaders kant is op

zijn minst tendentius: 'Met zo'n voorgeslacht leek Willem III, een vrouwenliefhebber van formaat te worden' (89-90). Maar aan moeders kant waren er verwanten die 'tegen hun gevoelens op seksueel gebied nauwelijks waren opgewassen' (98). Noordams bedoeling met deze woorden is niet duidelijk. Een Schotse betovergrootvader is de eerste die het betreft en die volgens hem belangrijk is voor het begrijpen van Willems seksualiteit. Welke gedachten omtrent erfelijkheid huldigt de auteur hier? Met zo'n aanpak lijkt het alsof Noordam onbedoeld munitie wil aandragen voor de nog nooit bewezen veronderstelling dat homoseksualiteit in de vrouwelijke lijn wordt doorgegeven. Maar hij relateert vervolgens zelfde erfelijke factor en degradeert zo zijn paragrafen over Willems voorgeslacht tot versiering. Bij Lodewijk XIII, een andere verwant van Willem, wringt Noordam zich in vergelijkbare bochten. Het zal best waar zijn dat deze Franse koning weinig met zijn vrouw sliep, maar het voert wat ver om dit op te hangen aan haar geringe aantal miskramen.

Noordams volgende hoofdstukken over de organisatie van gelijkgeslachtelijk seksueel verkeer in de context van de maatschappelijke veranderingen na 1680 — de kern van de studie — voldoen daarentegen beter en vergroten kennis en inzicht in het verschijnsel zonder meer. Ook Van der Meer toont, met nog meer diepgang en veel theoretische reflectie, aan dat homoseksuele verlangens al aan het eind van de zeventiende eeuw en niet pas met de negentiende-eeuwse medicalisering zijn ontstaan. Door de vervolgingen werden de betrokkenen gedwongen over deze verlangens na te denken. Van der Meer besluit zijn boek met de vraag naar de herkomst van de homoseksuele verlangens. In zijn aanzet tot een antwoord verbindt hij deze met het begrip 'moderniteit', met individualisering, secularisering en wensen omtrent gelijkheid. Een korte bespiegeling over de ontwikkeling van het vertoog na 1850 zou hier interessante stof hebben kunnen opleveren, maar het is begrijpelijk dat de auteur zich heeft beperkt.

Tot slot enkele losse punten. Vergelijkingen tussen heden en verleden horen bij de historische analyse. Noordams openingspagina is hiervan echter geen geslaagd voorbeeld en doet afbreuk aan de rest van zijn studie. Zijn woordspelingen en overeenkomsten tussen 'toen en nu' komen gekunsteld en bijna populistisch over. Enkele voorbeelden: 'Toen' was homoseks levensgevaarlijk vanwege een mogelijk doodvonnis bij verdenking, 'nu' vanwege het besmettingsgevaar van aids. Is hier sprake van een overeenkomst? Of: 'Toen' konden homo's elkaar treffen op donkere plaatsen onder de bomen, 'nu' in darkrooms. Wel, de parken zijn er voor een aantal homo's nog altijd en de darkrooms niet exclusief voor de 'gay-scene'. Een vergelijking met bijvoorbeeld de hedendaagse fundamentalistische islamitische cultuur zou een meer geslaagde start hebben kunnen opleveren.

Qua bronnenmateriaal zijn voor *Sodoms zaad* — zie ook de bijlage, die meer gevallen oplevert dan de tabellen in *Riskante relaties* — primair de archieven van Amsterdam, Den Haag en Utrecht en van de hoven van Holland en Utrecht benut. Noordam heeft wat meer gegevens uit andere gewesten verwerkt, echter lastig op te merken omdat een overzicht van archivalia ontbreekt. De neerlandicus Van der Meer voegt daartegenover een andere waardevolle dimensie toe door gebruik te maken van diverse literaire bronnen.

Beide schrijvers zouden veel werk hebben gehad aan anonimisering, wanneer zij huidige regels omtrent privacy in acht hadden moeten nemen. Door de strafbaarheid van sodomie tot de negentiende eeuw en de 'wil tot weten' van de rechters van toen weten we nu immers veel van een groep geïdentificeerde personen. Dit heeft soms iets gênants. Van der Meer weet hiermee op de meest passende wijze om te gaan en zijn rechtvaardiging voor de anekdotiek in *Sodoms zaad* is lovenswaardig (76-78). Noordam laat daarentegen soms zijn fantasie wat te ver gaan. Zo spreekt hij bijvoorbeeld — het klinkt humoristisch — over orgelspel dat 'misschien het seksueel genoegzaam wakkerde of in ieder geval overstemde' (161). Nogmaals, dergelijke passages zijn incidenteel en overstemmen geenszins al het lezens-

waardige in *Riskante relaties*, dat evenals *Sodoms zaad* niet op historische rotsbodem mag verdwijnen.

J. W. Koopmans

G. N. M. Vis, *Het weeshuis van Woerden. 400 Jaar Stadsweeshuis en Gereformeerd wees- en oudeliedenhuys te Woerden 1595-1995* (Hilversum: Verloren, 1996, 285 blz., f25,-, ISBN 90 6550 528 8).

Na het weeskind van Woerden het weeshuis zelf: is dat niet wat veel van het goede in minder dan twaalf maanden? Het bleek puur toeval dat het College van regenten van het voormalige weeshuis van de stad Woerden aan G. N. M. Vis opdracht gaf tot het schrijven van een historische studie over die instelling bij gelegenheid van het vierde eeuwfeest van de stichting, op hetzelfde ogenblik dat mijn manuscript over de enige wees die het tot een bescheiden bekendheid heeft weten te brengen tot afronding kwam. Beide boeken completeren elkaar wonderwel. Terwijl mijn studie de belevingswereld van een individueel weeskind als invalshoek neemt, beschrijft Vis, zonder die jongen te ignoreren, gedetailleerd de interne en externe organisatie, het beheer, de bevolking en het dagelijks leven (kleding, voeding, godsdienst, leertijd, ziekte, tucht) van het weeshuis als stedelijke instelling over een periode van ruim twee eeuwen, van de stichting in 1595 tot de opheffing in 1811. Na 1811 werden de weeskinderen door de stichting tot beheer van het intussen 'gereformeerd' verklaarde weeshuis ondergebracht in gezinnen of in andere tehuizen. Vis heeft nog enkele hoofdstukken toegevoegd over de positie van de Woerdense wezen na 1811, de lotgevallen van het gebouw en zijn bewoners in de negentiende eeuw, het gebruik ervan als bejaardenhuis (reeds in de stichtingsakte van 1595 voorzien) van 1910 tot 1975, en de terugkeer van het gebouw naar een nieuwe vorm van jongerenopvang sedert 1991. Het zwaartepunt van het boek ligt echter in de twee eeuwen na de oprichting.

Bij zulke stabiele instellingen als de vroegmoderne weeshuizen heeft een chronologische hoofdstukopbouw weinig zin. Slechts af en toe onderbrak een opzienbarende gebeurtenis de alledaagse grauwsliuier. Behalve de extases van de jonge Evert Willemsz. in 1622-1623 moet dan met name worden gewezen op de terechtstelling (klaarblijkelijk een unicum in de Nederlandse weeshuisgeschiedenis) van weesvader Gerrit Jansz. de Ruijter alias Slintworm in mei 1669 wegens ontucht met weesmeisjes, en op de openlijke rebellie van de weeskinderen in 1792 tegen het gebrek aan leiding, de slechte kost en het wanbeheer van het weeshuis. Men kan zich afvragen in hoeverre de roerige tijden toen debet waren aan die daad van verzet. Maar de continuïteit overheerst. Terecht heeft Vis dan ook voor een systematische behandeling van allerlei aspecten van de thematiek gekozen. Hij kon daartoe over een bijna complete reeks weeshuisrekeningen vanaf 1600 beschikken, terwijl de opname van weeskinderen in beginsel in de vroedschapsresoluties werd opgetekend (al gooiden enkele stadssecretarissen er wel eens met de pet naar). Daarnaast zijn er reglementen, boedelinventarissen, en stukken over de crisis van 1792. De tekst van die reglementen en inventarissen, een aantal seriële gegevens (aantallen wezen in het weeshuis, aantallen op ambacht bestede wezen, inkomsten uit collectes e.d.) en de namen van alle uit de vroedschapsresoluties bekende weeskinderen, weesouders en regenten, zijn in bijlagen aan het boek toegevoegd. Tenslotte geeft Vis volledige registers van personen, plaatsen en zaken. Al met al een goede, mooi uitgegeven synthese waarmee de initiatiefnemers eer inleggen. Door de systematische presentatie van de gegevens zal het boek vooral goede diensten kunnen bewijzen bij vergelijkende studies.

Vis is erin geslaagd om, naast de beheerstechnische kost die in zulke gedenkboeken onvermijdelijk is, een duidelijk beeld te schetsen van enkele aspecten uit het weeshuisleven die